

Büveyhîlerde İletişim ve Gözetim: Dîvânü'l-berîd ve İstihbarat Faaliyetleri*

Sevgi Kübra BİLGİN

Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Rize/Türkiye,
sevgikubraakdemirel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1248-691X>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 09.01.2025

Kabul Tarihi: 05.05.2025

Yayın Tarihi: 15.06.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Sevgi Kübra BİLGİN |
Creative Commons
Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC
BY-NC) International
License

Atıf

Bilgin, Sevgi Kübra, "Büveyhîlerde İletişim ve Gözetim: Dîvânü'l-berîd ve İstihbarat Faaliyetleri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2025), 223-235. <https://doi.org/10.52637/kiid.1616213>

Öz

Hicri 322-448/934-1056 yılları arasında İran ve Irak coğrafyasında hüküm süren ve kurucuları aslen Deylemlî olan Büveyhîler Devleti, Abbâsî halîfelerini tahakkümleri altına almış ve devrin siyasetinde söz sahibi olmuştur. Askerî bir kimliğe sahip olan Büveyhî emîrleri, devletlerinin teşkilâtlanması hususuna önem vermiş ve bu amaçla devlet mekanizmasında idarî, malî, hukukî ve askerî nitelikli pek çok divan kurmuşlardır. Kurulan divanların en önemlilerinden biri Dîvânü'l-berîddir. Haberleşme alanındaki devlet teşkilâtlanmasını Abbasî geleneklerinden alarak kendilerine uyarlayan Büveyhîler Devleti'nde "Dîvânü'l-Haber ve'l-Berîd" olarak da bilinen Dîvânü'l-berîdin en önemli görevi, eyaletler arasındaki haberleşme faaliyetlerinin oldukça hızlı bir şekilde sağlanmasıydı. Bu divanın bir diğer fonksiyonu ise ülke içinde ve dışında etkin bir biçimde yürütülen istihbarat faaliyetleriydi. Devletin aslî askerî unsuru olan Deylemlîlerin sadakatsizliği ve kendilerini tahta layık görmeleri gibi etkenler, Büveyhî emîrlerinin tedirginliğine neden olmaktaydı. Bu nedenle emîrler, bu kimseleri kontrol edebilmek adına casuslardan faydalanmışlardır. Bunun yanında saray içinde ve halk arasında meydana gelen hadiseleri de yine bu casuslar aracılığıyla takip etmekteydiler. Bu sayede devlet görevlileri ve halk etraflarında casusların bulunabileceği endişesi ile denetlendiklerinin bilincinde olmuş ve temkinli davranmışlardır. Büveyhîler Devleti emîrleri Dîvânü'l-berîd ve istihbarat teşkilâtı içerisinde yer alacak olan görevlilerin yetiştirilmesi hususunda ihtimam gösteriyordu. Muallim, sûfî, derviş gibi görevlilerin de bulunduğu teşkilât içerisinde yer alan yaya postacılığı vazifesi için halk arasında koşu yarışları gibi spor müsabakaları düzenlenmekte ve böylece haberleşmenin hızlı ilerlemesi sağlanmaktaydı. Yapılan bu çalışmada, ana kaynakların aktardığı münferit olaylardan ve didaktik anlatılardan yola çıkılarak Büveyhîler Devleti'nde etkin bir rol oynayan Dîvânü'l-berîdin işleyişi hakkında bilgi verilmiş, ardından da devlet mekanizması içerisinde istihbarat faaliyetlerinin önemine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Büveyhîler, Dîvânü'l-berîd, İstihbarat, Casus, Posta güvercini.

* Bu makale, 04.9.2024 tarihinde tamamlanan "Büveyhîler Devlet Teşkilatı (Siyasî, Hükümet ve Askerî Teşkilat)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı)

Communication and Surveillance in the Buyids: Diwan al-Barid and Intelligence Activities**

Sevgi Kübra BİLGİN

Res. Assist. PhD, University of Recep Tayyip Erdogan Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Rize/Türkiye
sevgikubraakdemirel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1248-691X>

Research Article

History

Received: 9.01.2025

Accepted: 05.05.2025

Published: 15.06.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declare that have no competing interests.

Copyright

© Sevgi Kübra BİLGİN |
Creative Commons
Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC
BY-NC) International
License

Abstract

The Buyids, who emerged in the regions of Iran and Iraq from the year 322 to 448 AH (934 to 1056 CE) and originated from the region of Daylam, wielded considerable influence over the 'Abbasid caliphs and were instrumental in shaping the political dynamics of that historical epoch. The Buyids, who had a military identity, attached importance to the organization of their state and established many administrative, financial, legal and military diwans in the governmental structure for this purpose. The diwan al-barid had a considerable significance among the other diwans. This particular diwan is also known by the designation "Dîvânü'l-Haber ve'l-Berîd". The principal role of the diwan al-barid during the Buyids era was to enhance and guarantee the effectiveness of communication activities. The diwan al-barid also executed intelligence activities with high efficiency, both domestically and internationally. The disloyalty of the Daylamites, who constituted the core military force of the state, and their self-perception as deserving of the throne, along with other factors, contributed to the unease of the Buyid emirs. Consequently, the emirs resorted to utilizing spies to manage these individuals, whose allegiance was not anchored in any particular ideological framework. Furthermore, these spies were instrumental in monitoring occurrences within both the royal court and the broader populace. This surveillance instilled a heightened awareness among state officials and the general public that they were subject to observation, fostering caution in their actions. The Buyid emirs demonstrated considerable diligence in the cultivation of personnel designated for roles within the diwan al-barid and the broader intelligence apparatus. These included officials such as scholars, sufi and darwishes. In particular, for the role of foot couriers within this structure, public athletic competitions, including running races, were organized to facilitate the expeditious transmission of communications. Drawing upon individual events and didactic narratives as conveyed by primary sources, this study offers an in-depth analysis of the operational mechanisms of the diwan al-barid, an institution that played a pivotal role within the Buyids State. Additionally, the paper evaluates the importance of intelligence activities within the state organization.

Keywords: History, Buyids, Diwan al-barid, Intelligence, Spy, Postal pigeon.

Cite as

Bilgin, Sevgi Kübra, "Communication and Surveillance in the Buyids: Diwan al-Barid and Intelligence Activities". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/1 (2025), 223-235. <https://doi.org/10.52637/kiid.1616213>

** This article was prepared based on the master's thesis titled "Buwayhids State Organization (Palace, Government and Military Organization)", completed on 04.9.2024. (Izmir: Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of History)

Giriş

Berîd; “süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır.¹ İslâm tarihinde resmî postanın düzenlenmesi çalışmaları Hz. Peygamber devrinde başlamıştır. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde birtakım gelişmeler yaşansa da düzenli posta teşkilâtını ilk kuran kişinin Emevî Halîfesi Muâviye b. Ebu Süfyân (ö. 60/680) olduğu bilinmektedir. Emevîler devrinde posta teşkilâtındaki en önemli gelişme, istihbarat görevinin de bu teşkilâtın çatısı altında toplanmasıdır. Abbâsîler döneminde ise posta ve istihbarat teşkilâtı yeniden düzenlenmiş, berîd görevlileri ve menzil noktaları artırılmıştır.²

Berîd teşkilâtı, h. 322-448/934-1056 yılları arasında hüküm sürmüş Deylemlî³ bir hanedan olan Büveyhîler devrinde de ehemmiyetini korumuştur. Irak ve İran coğrafyasında egemen bir devlet olan Büveyhîlerin kurucu kardeşlerden en büyüğü İmâdüddevle Ali b. Büveyh’in (ö. 338/949) 322/934 yılında Şîraz’a girmesi, devletlerinin kuruluşu olarak kabul edilmektedir. 332/943 yılında Rûknüddevle’nin Rey ve Cibâl’i, 334/945 yılında da Muizzüddevle’nin (ö. 356/967) Bağdat’ı hâkimiyetleri altına almaları neticesinde egemenlik sahaları genişlemiş, devletlerinin Rey-Cibâl ve Irak kolları kurulmuştur.⁴ Büveyhîler, geçimlerini diğer Deylemliler gibi paralı askerlikle sürdürmekteydiler. Devletlerini kurduktan sonra aslî askerî unsurları yine Deylemliler olmuştur. Ancak Büveyhîler, Deylemlilerin genel karakteristik özelliklerinin gereği olarak kendilerine daha fazla para veren kimsenin hizmetine girdiklerini ve sadakat duygularının bulunmadığını bilmekteydiler. Bunun yanında dönemin diğer Deylemlî komutanlarından bazıları da kendilerini Büveyhî tahtına layık görmekteydiler. Bu güvensizliğin ve endişenin etkisiyle, söz konusu devlet erkânı ve ordu kuvvetlerine karşı Büveyhî emîrlerinin güvencesi casusluk faaliyetleri olmuştur.⁵

¹ Ebûl-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim (Kahire: Matbaatü Daru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1340/1922), 14/366-367; Kudâme İbn Cafer, *Kitâbu'l-Harâc*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2025), 295-296; İbrahim Harekât, “Berîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/498-499; Mehmet Fuad Köprülü, “Berîd”, *İslâm Ansiklopedisi*, 2/541-549; Dominique Sourdel, “Barid”, *The Encyclopedia of Islam*, 1/1045-1046; Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi I*, çev. Necdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 299-302; Mahfuz Söylemez, “Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular”, *İslamiyat* 4/1 (2001), 139-147; Mehmet Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 215.

² Sâbî Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Hüseyn) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî, *el-Vüzerâ ev tuhfetü'l-ümerâ fi târihi'l-vüzerâ*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrac, (Kahire, 1378/1958), 177-178; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, 367-368; İmam Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harâc*, çev. Ali Özek (İstanbul: Özek Yayınları, 1973), 289; Abdülhay et-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye - Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 1/57-59; Nesimi Yazıcı, “Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 377-388; Abdulhalik Bakır, “Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/1, (2003), 7-34; Abdulhalik Bakır, “Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat (Haber Alma ve Casusluk)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/2, (2003), 7-19; Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 55-56, 102-104; Harekât, “Berîd”, 499; Metin Yılmaz, “Emevî ve Abbâsî Dönemi İç İstihbaratı”, *İstem* 16 (2008), 189; Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*, 215-217; Taner Yıldırım, “Abbâsîlerde Bilgi Toplama ve Haberleşme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27/1 (2017), 249-264; Yunus Arifoğlu, “Abbâsîler Döneminde Yol ve Berîd”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 15-25.

³ Büveyhîleri tanıyabilmek, siyasî ve teşkilât tarihlerini şekillendiren unsurları anlamlandırabilmek için Deylem coğrafyası, dilleri ve karakteristik yapıları önem taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn İsfendiyyar, *Târih-i Taberistân*, nşr. Abbas İkbâl, 1 Cilt, (Tahran: Kitâbhâne-yi Hâver, 1386/2007); Sâbî Ebu İshâk İbrahim b. Hilâl b. İbrahim b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî, *Kitâbu'l-Müntezâ mine'l- cüz'îl-evvel mine'l-Kitâbi'l-ma'rûf bi't-tâci fi ahhârî'd-Devleti'd-Deylemîyye*, (Ahhârû E'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Cîlân içinde), nşr. Wilferd Madelung (Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkîyye, 1407/1987), 12-13; *Hudûdü'l-alem mine'l-meşrik ile'l-magrib*, çev. Abdullah Duman - Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), 91; İstahri, *Ülkelerin Yolları (Değerlendirme-Metin)*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 188; Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsim)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 352-354; Vladimir Minorsky, “Daylam”, *El' (İng.)*, II/190-200; İbn Havkal, *Sûrat el-Arz - 10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 327-328; Cihan Gençtürk, *Büveyhîler'in İran Hâkimiyeti* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 22; Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudu'd-devle ve Dönemi (338-372/949-983)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 14; Tahsin Yazıcı, “Deylem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 9/263-264; Ahmet Ateş, “Deylem”, *İslâm Ansiklopedisi*, 3/567-568.

⁴ Büveyhîlerin nesepleri ile ilgili bk. İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâ'i ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1318/1900), 1/174; İbrahim Selman el-Kurevî, *el-Büveyhiyyân ve'l-hilâfetü'l-Abbâsiyye* (Mısır, 1429/2008), 82- 83; Ebu İshâk es-Sâbî, *Tâci*, 12; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 384; Sâdık Seccâdî, “Âl-i Büye,” *Dâiretü'l-Meârif Büzürgü İslâmî*, 1/629; Ebû Reyhan el-Birûnî, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 81; Christine D. Baker, “The Lost Origins of the Daylamites The Construction of a New Ethnic Legacy for the Buyids”, *The Routledge Handbook of Identity and the Environment in the Classical and Early Medieval Worlds*, ed. Rebecca Futo Kennedy - Molly Jones-Lewis (London: Routledge, 2016), 283; Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 66; Abdulhamit Dündar - Abdulhalik Bakır, “Büveyhî Hânedânı'nın Menkıbevi Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı”, *History Studies* 11/1 (2019), 10-44; Murat Erkoç, “Büveyhîler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hakim Olma Süreci”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 216.

⁵ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, çev. Kivameddin Burslan, haz. Mehmet Şeker vd. (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 518-519, 558-560, 621, 623; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi - el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağrakça

Yapılan bu çalışmada, Dîvânü'l-berîdin Būveyhî devlet teşkilâtındaki yerine değinilerek divanın işleyişine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Būveyhîler devri berîd ve istihbarat faaliyetlerini doğrudan konu edinen bir kaynak bulunmamakla birlikte söz konusu döneme dair ayrıntılı bilgi veren Būveyhîler devri müelliflerinden İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Ruzrâverî (ö. 488/1095), Sâbî (ö. 448/1056), Tenûhî (ö. 384/994) gibi isimlerin eserlerine ağırlıklı olarak başvurulmuştur. Būveyhîlerde Divanü'l-berîd, posta ve haberleşme faaliyetlerinin yanı sıra istihbarat çalışmalarını da yürütmüştür. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı istihbarat faaliyetleri yönünde de genişletilerek Būveyhîlerde haberleşme ve istihbarat çalışmalarının işleyişiyle alakalı veriler bir araya toplanarak incelenmiştir. Bu verilerden yola çıkılarak Būveyhîlerin hâkim oldukları coğrafya, zaman dilimindeki politik ortam ve Būveyhî idarî kademesinin yönetim anlayışına yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

1. Būveyhîlerde Dîvânü'l-Berîd

Būveyhîlerin Dîvânü'l-berîdin sistemli çalışmasına verdikleri önem, bu kurumda istihdam ettikleri görevli sayısındaki artıştan da anlaşılmaktadır. Būveyhîlerde Dîvânü'l-berîdin başındaki görevliye selefleri olan diğer hanedanlardan farklı bir isim verilmemiş, *sâhib-i dîvânü'l-berîd* ünvanı kullanılmaya devam edilmiştir. Būveyhîlerin berîd divanında görev yapmış olan isimlerden ikisi şöyleydi: Emîr Adudüddeve (ö. 372/983) döneminde, Fars bölgesinde Abdulaziz b. Yusuf eş-Şîrâzî'nin kaleme aldığı bir yetki belgesinde Âbid b. Ali'nin bu divana başkanlık ettiği ifade edilmiştir. Būveyhîler devri ünlü devlet adamı Sâbî de eseri *Rûsûm*'da da Emîr Şerefüddeve b. Adudüddeve döneminin sâhib-i dîvânü'l-berîdinin el-Hasan b. Muhammed b. Nasır olduğu kaydedilmiştir.⁶

Dîvânü'l-berîd, Būveyhîlerin hükümet mekanizmasında önemli bir yapı taşıydı. Būveyhî emîri Adudüddeve'nin günlük yaşantısına dair ayrıntılı bilgiye yer veren kaynaklara göre emîr, her sabah erken saatte uyanarak meclisinde oturur ve ilk iş olarak berîd görevlisi tarafından kendisine getirilen mektupları incelerdi. Diğer postalar, vezir tarafından tasnif edilerek ilgili divanlara iletilirdi. Ardından Emîr Adudüddeve, vezirine bu mektupların cevaplarını hazırlamasını emrederdi. Vezir Abdulaziz, hazırlanan cevapları bazen bizzat kendisi kaleme alırdı bazen de Dîvânü'l-resâildeki diğer kâtibleri bu işle görevlendirirdi. Vezir kendisinin kaleme almadığı mektupları daha sonra mutlaka incelerdi. Abdulaziz'in de müdahalesiyle son haline getirilen mektuplar mühürlenerek *iskûdar* denilen çantaya/zarfa konularak postalanmak üzere Dîvânü'l-berîde gönderilirdi.⁷

Devlet idaresindeki işleyişi sıkı bir biçimde takip eden Emîr Adudüddeve, çeşitli konulara ilişkin devlet ricalinden düzenli olarak bilgi alarak yapılacak olanlara dair direktif vermekteydi. Emîr, beklediği raporları ve verdiği buyrukların sonuçlarını itinayla takip ederdi. Bu sonuçların berîd görevlileri tarafından getirilen bildirimi eğer gecikirse derhal bunun nedenini soruştururdu. İşleyişte bir ihmâl olması halinde ise sorumlularını mutlaka cezalandırırdı. Ruzrâverî eserinde, görevini ifa etmesi beklenen bir berîd memurunun, karısının yaptığı pilavın pişmesini beklemesi neticesinde *bir yemek vakti kadar geciktiğini* ve bu gecikme ile yaşanan aksama neticesinde Şîraz ve Bağdat arasındaki berîd görevlilerine - abartılı bir sayı olarak görünmekle birlikte- ceza olarak 3000 değnek vurulduğunu kaydetmektedir. Bunun yanında söz konusu kaynağa geçen "... *Postanın Şîraz'dan yedi gün içinde geldiği, meyve ve çiçeklerin Fars ve Hûzistan bölgelerinden mükemmel bir şekilde ve taze olarak başkente ulaştığı hatırdâ tutulmalıdır.*" ifadesi de dönemin posta teşkilâtının hızını ve gelişmişliğini göstermek adına ehemmiyet taşımaktadır.⁸

Buradan hareketle, Būveyhîlerde Dîvânü'l-berîdin en önemli görevinin devletin haberleşme faaliyetlerinin hızlı şekilde sağlanması olduğu muhakkaktır. Kurucu Būveyhî emîrlerinden Muizzüddeve ve Rey'de bulunan ağabeyi Emîr Rûknüddeve, aralarındaki haberleşmenin düzenli ve hızlı yapılmasına, geliştirilmesine önem vererek *nizâmü's-sûât* da denilen bir yaya postacılığı sistemi kurarak *fûûc* adı

(İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 8/414-415; 446-447; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye – Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 11/380-381; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târihi't-Taberî, (Taberî-Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Cilt 11 İçinde)* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1987), 386; Clifford Edmund Bosworth, "Military Organisation Under The Buyids of Persia And Iraq", *Oriens* 18/19 (1965/1966), 155-156; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad from the Accession of Izz al-Dawla to its Extinction A.H. 356 - 447 A.D. 967 1055* (London: University of London, PhD Thesis, 1953), 22-24; Ateş, "Deylem", 567-573; Ahmet Güner, *Būveyhîlerin Şîr-Sünnî Siyâseti* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 1999), 34.

⁶ Sâbî Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Hüseyn) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî, *Rûsûmu dâri'l-hilâfe*, nşr. Mîhâil Avvâd (Beyrut: Dâru'r-Raid el-Arabiyye, 1406/1986), 74; Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, 255; Güner, *Būveyhîlerin Şîr-Sünnî Siyâseti*, 64; Güner, *Būveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi*, 151; Hassan Mneymneh, *Būveyhîler Devleti Tarihi*, çev. Tarık Akarsu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 204.

⁷ Tayfun Gümüş, *er-Ruzrâverî'nin "Zeylû Tecâribü'l-Ümem" Adlı Eserinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27-29; Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi III* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985), 204-205, 437-438; Mneymneh, *Būveyhîler Devleti Tarihi*, 188; Güner, *Būveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi*, 153.

⁸ Gümüş, *Ruzrâverî*, 27-28; İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Muhammed-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 14/292-293; Hasan, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi III*, 437-438; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 107; Mneymneh, *Būveyhîler Devleti Tarihi*, 188.

verilen özel posta memurları yetiştirmişlerdir. Bu amaçla koşma, yüzme ve güreş gibi birtakım yarışmalar düzenlemekteydiler. Emîrlerin desteğiyle gerçekleşen müsabakalar arasından koşma, yaya postacılık faaliyetlerine görevli bulabilmek adına ehemmiyet taşıyordu. Bunun yanında müsabakalar halk tarafından da yoğun ilgi görmekteydi. Halk koşma yarışlarına çocuklarını katmak için çaba gösteriyordu. Posta memurlarının emîrdan maaş alması ve halkın ilgi duyması, teşkilâta olan talebi artırmaktaydı.⁹

Halkın bu teşkilâta olan teveccühünü ve ilgisini yansıtan bir başka gösterge de berîd görevlisi iki koşucu arasındaki rekabette görülmektedir. Bu dönemde Mar'ûş ve Fazl adındaki iki ünlü koşucu berîd görevlisi öne çıkmaktaydı. Bunlar, Bağdat ve Ukberâ arasında güneşin batışından doğuşuna kadar, bir rivayete göre 30 fersah (yaklaşık 172 km), başka bir rivayete göre ise 40 fersah (yaklaşık 230 km) yol alıyorlardı. Ancak koşucuların mezhepleri birbirinden farklıydı. Fazl Sünnî, Mar'ûş ise Şîî idi. Bu nedenle iki koşucu arasındaki rekabet, aynı zamanda Sünnî-Şîî halk arasında da iddia meselesiydi.¹⁰ Bu dönemde Fazl taraftarlarına Fazlî/Fazliyyûn, Mar'ûş taraftarlarına ise Mar'ûşî/Mar'ûşîyyûn adı verilmekteydi. Halk geçtikleri menzil noktalarında onları tezahüratlarla karşılamaktaydı.¹¹

Berîd teşkilâtının eyaletler arası güzergahlarında istasyonlar/menzilhaneler vardı.¹² Gidilecek mevkinin coğrafi özelliklerine göre aralıkları ve sayıları değişen bu istasyonlarda, berîd memurlarının kullandığı atlar, katırlar ve develer bulunmaktaydı. Kullanılacak hayvan fizikî özelliklerine, bölgenin arazi yapısı ve iklim durumuna göre değişmekteydi. Dağlık, engebeli ve taşlık olan yerlerde katır, ovalık mevkilerde at, çöl iklimine sahip yerlerde ise suya dayanıklı olması ve diğerlerine nazaran çok daha hızlı gidebilmeleri nedeniyle deve tercih edilirdi. Büveyhîler döneminde en çok tercih edilen binit hayvan, erkek develerdi. Hızlı bir şekilde haber ulaştıran berîd memurları, yorulan hayvanlarını istasyonlarda dinlenmiş vaziyetteki yenisiyle değiştirerek yollarına süratle devam etmekteydiler. Gerekli durumlarda bu hayvanlardan devletin diğer kurumları da istifade edebiliyordu. Nitekim Emîr Adudüdevle'nin elçilerinden birinin Musul'dan Bağdat'a geldiği esnada berîd kafilesinden bir deve kiraladığı rivayetler arasındadır.¹³

Berîd divanının görevlileri kadar kullandıkları yollar da iletişimin hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Büveyhîler devrinde Fars bölgesi merkez olmak üzere pek çok bölgeye bağlantı yolları inşa edilmiştir. Bu bağlantı yolları, berîd faaliyetleri için kolaylaştırıcı rolünün yanında şehirlerde üretilen ticaret malzemelerinin Fars'a ulaştırılmasında ve buradan da diğer bölgelere iletilmesinde önem taşımaktaydı. Bu yolların inşası devlet eliyle yapılmıyordu. Bakımı ve korunması gibi işlerden de Dîvânü'l-berîd sorumluydu. Bu durum Büveyhîler devrinde kervanların, Hazar Denizi'nin kuzeyini dolaşan hattı değil de denizin güneyinden ilerleyen güzergâhı tercih etmelerine ve dolayısıyla da ipek yolu güzergâhında yer alan Rey, Kerec, Simnan ve Kazvin gibi bölgelerdeki ticaretin canlanması ve güvenilirliğin artmasına katkı sağlamıştır.¹⁴

⁹ Ebû Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkere*, nşr. Abbûd eş-Şâlecî (Beyrut: Dârü'l-Sadr, 1395-1393/1971-1973), 4/217-218; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 43-45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/446; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 8/496; Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi III*, 206-207; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 204; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 255.

¹⁰ Şîî bir devlet olan Büveyhîler, Bağdat'a girmelerinin ardından Abbâsî halifesini tahakkümleri altına almışlardır. Yetkileri dinî birtakım atamalarla sınırlanan halifeler, Büveyhî emîrlerinin kendilerine verdikleri maaş ve iktâlarla geçinmişlerdir. Bu dönemde kimin halife olacağına da Büveyhî emîrleri karar vermektedir. Buna rağmen Büveyhîlerin Abbâsî halifelerini ilga etmemeleri dikkat çekicidir. Büveyhîlerin Sünnî halkı ve askerî gücü kontrol altında tutma arzusu gibi nedenler bu hususta etkiliydi. Ancak Büveyhîlerin hâkimiyeti boyunca özellikle Bağdat'ta yaşanan pek çok Şîî ve Sünnî çatışması görülmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örnek hadiseler için bk. Ömerî Şihabeddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr - Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 200; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 9/58; Nüveyrî (Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, nşr. Ali M. el-Bicâvî - Hüseyin Nassar (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1395-1405/1975-1985), 26/109; Ebû Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed et-Tenûhî, *el-Ferec ba'de's-şidde*, nşr. Abbûd eş-Şâlecî (Beyrut: Dârü'l-Sadr, 1395/1975), 2/242; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 75, 155; Gülstan Ünal, "Büveyhîler Hilafeti Abbâsîlerden Neden Almadılar?", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2018), 405-416.

¹¹ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Kitâbü'l-İmtâ ve'l-mu'ânese*, nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn (Birleşik Krallık: Müesses-i Hindavî, 2019), 564-565; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417), 1/282; Tenûhî, *Nişvârü'l-Muhâdara*, 4/217-218; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 43-44; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/446; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 8/496; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 204; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 255.

¹² Abbâsî Devleti'nde teşkilât yapısının gelişmiş olduğu dönemlerde ülke içindeki istasyon sayısının 930 civarında olduğu bilinmektedir. Bk. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarî (İstanbul: Kitabevi, 2008), 130; Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi I*, 302; Yazıcı, "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar", 385.

¹³ Abdülaziz ed-Dûrî, *Târîhu'l-İrâk el-iktisâdî fi'l-karnî'r-râbî'i'l-hicrî* Beyrut: Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1420/1999), 168; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 321; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 106.

¹⁴ Abdülaziz ed-Dûrî, *Târîhu'l-İrâk*, 167; Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/40; Muhammed Uç, *Büveyhî Hanedanlığı Döneminde Şîrâz Şehri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 59; Esra Yılmaz, "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Şarkiyat* 9/2 (2017), 678.

2. B veyh lerde İstihbarat Faaliyetleri

D v n 'l-ber d'in bir diğ er fonksiyonu da istihbarat faaliyetleriydi.   lke içinde ve dışında etkin bir biçimde yürütülen istihbarat faaliyetlerine B veyh  em rleri tarafından oldukça önem veriliyordu. Bu amaçla etkili bir istihbarat ağı kurulmuştur. *S hibu'l-haber, casus, peyk, k s d,  mil, s   ve gamm z* gibi isimler verilen istihbarat görevlileri, halk arasında ve devlet dairelerinde edindikleri bilgileri s hib-i d v n 'l-ber de veya em re doğrudan iletirlerdi.¹⁵

İstihdam edilen istihbarat görevlileri arasında s ff -derviş, tüccar, seyyah,  er i ve muallimler bulunmaktaydı. Bunlar arasından muallimler özel bir önem taşıymaktaydı. Bu muallimler, Em r Adud dd vle döneminde okullarında okuyan asker çocuklarından evde konuşulanlar ve babalarının yaptıkları işler hakkında bilgileri toplayarak D v n 'l-ber de iletmekteydi. Bunun karşılığında da her ay düzenli olarak maaş alıyorlardı.¹⁶

Büyük Selçuklu Devleti veziri H ce Niz m lm  k ( . 485/1092) de  nl  *Siy set-n me*'sinde ber d ve istihbarat hususunu gerekliliklerine değinmiştir. Eserinin "*Casuslar Gönderilmesine, M  k n İyiliği ve Raiyyet İşi için Tedbir Alınmasına Dair*" başlıklı 13. faslında Em r Adud dd vle'den övgüyle bahsetmiş ve onun kurduğu bu istihbarat teşkil tını örnek olarak göstermiştir. Niz m lm  k casusların halkın durumu hakkında da em ri bilgilendirmekte olduğundan söz etmektedir. Em rin devletinde görevli kimselerin halk ile olan münasebetlerini takip ettiğini ve buna önem verdiği Niz m lm  k'te geçen bir hadiseden anlaşılmaktadır. Buna göre bir kimse, hacca gideceği esnada elinde olan 20.000 dinar miktarındaki servetini iki ibriğe koyarak şehrin kadısına emanet etmiştir. Bu kimse, başına gelen pek çok yıkıcı hadisenin ardından yaklaşık 10 yıl sonra geri döndüğünde, kadı onun eski haline pek benzemediğini ileri sürerek ibrikleri vermeyi reddetmiştir. Adam, aralarındaki münakaşadan sonra kadının bu altınları vermeye niyeti olmadığını anlayarak oradan ayrılmıştır. Adam casusa başından geçen bu hadiseyi anlatarak: "Eğer Adud dd vle adil olsaydı, bu 20.000 dinar kadının elinde haksız yere kalmazdı ve gasbetmezdi. Nihayet mal ve m  k mden  midimi kestim ve içte bu şehirden gidiyorum." demiştir. Casusunun gönderdiği gizli mektubu okuyan Em r Adud dd vle, adamın içine düşmüş olduğu durumdan dolayı üzüntü duyurarak h rsından parmağını ısırması ve onu huzuruna çağırmıştır. Mağdur adamı teselli ederek yanına bir miktar para ile elbise vermiş ve onu gizlice İşfahan'a göndermiştir. Ardından kadıyla oynadığı ustaca bir oyunla bu ibrikleri mağdur adama iade ettirmiştir.¹⁷

B veyh  em rleri devlet içindeki tüm hadiseleri ber d görevlilerinden aldıkları istihbarat ile takip etmekteydi. Em r Adud dd vle'nin Nehrevan Köprüsü yakınlarındaki bend inşası esnasında yaşanan hadise, bu istihbarat faaliyetlerine dair fikir vermektedir. Burada görevli olan A[đ]har İbrahim, sel ve taşkın dönemlerinde sıkıntı yaşanmaması adına bendin yükseltilmesinde görevliydi. İbrahim fırtınanın oldukça şiddetli olduğu bir gece, barajdan ayrılarak Nehrevan Köprüsü yakınlarındaki evine gitmek istiyor, ancak kendisini görebilecek bir istihbarat memurunun bu durumu em re bildirmesinden endişe ediyordu. Cesaretini toplayıp ayrılmaya karar verdiği esnada deve üzerinde bir adamın geldiğini görmüştür. Bu kişi Adud dd vle'nin hizmetinde olup Bağdat'taki em r tarafından kendisini kontrole gönderilmiştir. İbrahim ona ne istediğini sorduğunda şöyle yanıt almıştır: "Ben, Em r hazretlerinin huzurundan gelen  şt z şükr tarafından  ağıldım. Em r, benden hızlı bir deve donatmamı, Sahliy[y]e bendine gitmemi, r zg r altındaki kubbeye girmemi ve İbrahim A[đ]har'ı orada bulursam, ona hizmeti ve

¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tec rib 'l- mem*, 692; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 257; Cengiz Kallek, "Casus", *Türkiye Diyanet Vakfı İşl m Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/163-166; Marius Canard, "Djasus", *The Encyclopaedia of Islam*, 2/486-488; Erdoğan Merçil, "Peyk", *Türkiye Diyanet Vakfı İşl m Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/262-263; Güner, *B veyh 'den Adud dd vle ve Dönemi*, 149; Köprülü, *İşlam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*, 221.

¹⁶ Güner, *B veyh 'den Adud dd vle ve Dönemi*, 150-151; Köprülü, *İşlam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*, 220-221; Köprülü, "Ber d", 541-549; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 258.

¹⁷ Niz m lm  k, *Siy set-n me*,  ev. Mehmet Altay Köymen (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 64-71. Bund r  eserinde, Niz m lm  k' n *Siy set-n me*'sinde önemle bahsettiği istihbarat teşkil tı hususundaki görüş ve uygulamaların Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından desteklenmediğine işaret etmektedir. B t n lik faaliyetlerinin hızla gelişmesi ve teşkil tlanmasını da Sult n'ın bu tavrına bağlamıştır. Ayrıca bk. Bund r , *Z b d 'n-nusra ve nuhb t 'l-usra - Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*,  ev. Kivameddin Burslan (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 66-67; Erkan Göksu ise bu hususta şunları söylemektedir: "el-Bund r 'nin kaydını tamamen doğru kabul etmek mümkün değildir. el-Bund r  burada muhtemelen sultanın casusluk faaliyetlerinden hoşlanmadığına işaret etmek ve daha sonra şahit olduğu B t n  faaliyetlerinin nasıl gizlice y r t l p bir anda devleti sarsacak duruma geldiği sorusuna makul bir gerekçe bulmak düşüncesiyle Sultan Alp Arslan döneminde istihbarat teşkil tının ihmal, hatta feshedildiğini kaydetmiştir. H lbuki gerek berid gerekse istihbarat teşkil tının Sultan Alp Arslan döneminde de sonrasında da varlığını devam ettirdiği bilinen bir gerçektir. Buna ilave olarak B t n  faaliyetlerin Sultan Alp Arslan döneminde, Hasan Sabbah Alamut'a yerleştiği 1090 yılına kadar hemen hiçbir örneğine rastlanmadığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan'ın bu konudaki yaklaşımını tebarüz ettirmek ve daha sonraki yıllarda Selçukluları derinden etkileyecek olan gizli B t n  faaliyetlerinin ortaya çıkışı için makul bir sebep bulmak düşüncesiyle kaleme alınan bir retorik olarak değerlendirmek uygun olacaktır." Ayrıca bk. Erkan Göksu, "Niz m lm  k' n Savaş, Ordu ve Asker  Teşkilata Dair Düşünceleri", *Türk Komutanlar - Mete'den Atatürk'e Tarihe Y n Verenler*, ed. A. Sefa  zkaya (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 113-114. Devrin diğ er önde gelen hükümdarlarından biri olan Gazneli Mahmud'un da istihbarat faaliyetlerine oldukça önem verdiği görülmektedir. Ayrıca bk. Arslan Durdu, "Gazneli Mahmud'un Asker  Kişiliği", *Suitder* 62 (2024), 411.

dayanıklılığı için Emîr tarafından ödüllendirileceğini söylememi istedi. Dahası ona, içinde kendisi için harcayabileceği 1000 dirhem bulunan bu çantayı verecektim. Fakat onu bulamasaydım ve o, Nehrevan Köprüsü'ndeki evine gitmiş olsaydı, o zaman onu arayacak, evinde bulacak, kafasını alıp getirecektim.” Adam çantayı onun önüne bıraktıktan sonra: “Kazandığın şey için yüce Allah’a şükret.” demiş ve geri dönmüştür.¹⁸ Bu hadise hem emîrin memurları üzerinde kurduğu kontrol ve ödül/ceza mekanizmasının anlaşılabilmesi hem de Dîvânü'l-berîd görevlilerinin yerine getirdikleri çeşitli vazifeleri göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Yine Emîr Adudüddевle döneminde yaşanan şu hadise, saray içi istihbarat için güzel bir örnektir. Bir gün emîr, saraydaki casusları aracılığıyla, saray görevlilerinden bir kimsenin, evine çarşafa sarılı vaziyette bir miktar dinar gönderdiğini duymuştur. Ardından görevli hakkında soruşturma başlatmıştır. Suçlu bulunması neticesinde de ceza olarak bahse konu saray görevlisinin elinin kesilmesini emretmiştir.¹⁹

Büveyhî emîrleri casuslarını halk, tüccar ve devlet ricâlinin servetini araştırmak için de kullanıyordu. Emîr Bahtiyâr (ö. 367/978) döneminde orduya gerekli olan malı temin edebilmek maksadıyla müsâdereler yapılmaktaydı. Bu müsâdereler için varlıklı kişilerin servetleri araştırılmaktaydı. Emîr Fahrüddевle b. Rûknüddевle (ö. 387/997) döneminde kütüphane görevlisi Ebu Muhammed, Vezîr Sâhib b. Abbâd'ın evinde emîr adına istihbarat toplamak amacıyla casus olarak bulundurmaktaydı. Ebu Muhammed'in 385/995 yılında Abbâd'ın vefat haberini emîre ulaştırması üzerine, malı müsâdere edilmiş ve saray hazinesine yaklaşık 150.000 dinar devredilmiştir.²⁰

Büveyhî emîrleri düşmanlarının etrafında mutlaka casus bulundururdu. Emîr İmâdüddевle'nin Rey'de bulunduğu günlerde Veşmgîr b. Ziyâr'ın sarayında bıraktığı bir hâcib, ona Merdâvîc b. Ziyâr ve kardeşi Veşmgîr'in kendisine karşı iyi niyetli olmadığı haberlerini ulaştırıyordu.²¹ Bunun yanında Rûknüddевle'nin de 340/951-952 yılında Rey'de mücadele içinde olduğu Sâ mânî kumandanlarından Mansur b. İbn Karatekin'in hareketlerini öğrenmek için etrafında casus bulundurduğu ve bu sayede aralarında sıkı bir takibin yaşandığı bilinmektedir.²²

Emîr Adudüddевle'nin, Emîr Bahtiyâr b. Muizzüddевle ile Hamdânî Emîri Ebu Tağlib arasındaki görüşmelerden günü gününe haberdar olması gelişmiş istihbarat ağının bir göstergesidir. Emîr Adudüddевle bu sayede onların iş birliği içinde olduğunu ve savaş esnasında birleşerek kendisine karşı savaşacaklarını öğrenmiştir. Bunun üzerine Ebu Tağlib'e onun güvendiği bir kimsenin kaleminden çıkmış süsü verdiği bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Adudüddевle ve Bahtiyâr'ın ona karşı birleştikleri ve savaş günü kendisini esir edecekleri, ardından da Bahtiyâr'ın Musul'u ele geçireceği yazmaktaydı. Bunu öğrenen Ebu Tağlib tedbiren savaş meydanından uzak durmuştur. Emîr Adudüddевle bu gelişmiş istihbarat ağı ve hilesi sayesinde düşmanlarının ciddi bir iş birliği ve dayanışma içine girmelerini engellemiş ve bu da onun Bahtiyâr'a ve ardından da Ebu Tağlib'e karşı zafer kazanmasında önemli bir faktör olmuştur.²³

Dîvânü'l-berîdde görevli olan casuslar, yalnızca iç istihbaratta değil aynı zamanda diğer devletlerde de görev yaparak Büveyhîlerin saygınlığının korunmasında ve güvenlik hususunda önemli rol oynamışlardır. Bu noktada Büveyhîlerin Fâtımîler ile karşılıklı olarak yürüttüğü istihbarat faaliyetleri önem taşımaktadır.²⁴

Emîr Adudüddевle'nin Fâtımî topraklarında yaşayan şekerlemeci/helvaci ile yaşadığı hadise, Büveyhîlerde berîd teşkilâtındaki istihbarat faaliyetlerinin işleyişine ve ciddiyetine dair önemli bir örnektir. Ruzrâverî'nin Bağdat'ta bulunan bir şekerlemeci olan Musullu Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed'in anlatımıyla aktardığı hadise şöyledir: Mısır'dan dönen casuslarından biri, Emîre burada bulunan Kandil Sokağındaki eski bir şekerlemeci hakkında rapor/malumat vermiştir. Casus bu şekerlemeciye gitmiş ve satın aldığı şeyin ücretini ödemek için Emîr Adudüddевle adına basılmış bir dirhem vermiştir. Ancak şekerlemeci casusa ve Emîr'e ağır hakaretler yağdırarak bu parayı iade etmiştir. Casusun durumu Emîr Adudüddевle'ye rapor etmesinin ardından, bir gece Bağdat'ta bulunan diğer bir

¹⁸ Gümüş, *Ruzrâverî*, 58-59.

¹⁹ Gümüş, *Ruzrâverî*, 28; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 256.

²⁰ Mîrhând Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd, *Târîh-i ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*, nşr. Cemşid Kıyanfer (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1380/1960), 4/3003; Ebû Şucâ Muhammed b. Hüseyin er-Ruzrâverî, *Zeylû Tecâribü'l-ümem - The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate*, ed., trans. and elucidated Henry Frederick Amedroz - David Samuel Margoliouth (London: Oxford Press, 1921), 277-278.

²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 277; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 102.

²² Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, 390; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 535-536; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî fûnûni'l-edeb*, 100-101; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 330; Mustafa Aylar, “X. Yüzyılda Rey Şehrinde Siyasi Durum”, *USAD* 13 (2020), 14.

²³ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-safâ*, 2994-2995; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 760-761.

²⁴ Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 147; Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme*, 64.

şekerlemeci Musullu Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed'in evine, meşale taşıyan bir adam ve nakîb gelir. Endişe içine düşen şekerlemeciye, kendisini İbn Mihman'ın aradığını söyler. Şekerlemeci Hüseyin bu adamlarla yola çıkar ve Emîr Adudüddевle'nin huzuruna gelir. İbn Mihman da burada Emîrin ferrâşlarından²⁵ biriyledir. Kendisine şöyle der: "Emîr hazretleri, usta bir sanatçı istiyor... Senin saraya getirilmeni emretti. O yüzden ferrâş ile birlikte git." Durumu kabul eden şekerlemeci bir mavnaya bindirilerek saraya gönderilir. Emîr Adudüddевle'nin huzuruna gelen şekerlemeci yeri öper. Emîr kendisini teskin ederek zarar vermek gibi bir niyetlerinin olmadığını, onu bir görev için Mısır'a göndereceklerini söyler. Ailesine bırakabilmesi için kendisine bir miktar dinar verileceğini, bunu Hâdım Şükr'den alabileceğini de ekler. Şekerlemeci teklifi kabul edince paradan kendisine ayırmamasını çünkü yolculuğunda buna ihtiyacının olmayacağını söyler. Böylece yanında kendisine verilen 20 dinar ve talimatlarla buradan ayrılır. Ertesi gün saraya, Emîr Adudüddевle'nin huzuruna çağrılır. Emîr kendisine onunla birlikte gitmesi için görevlendirilen kişiyle hemen göreve başlayacağını söyler. Mısır'a vardıklarında caminin kapısına gitmelerini ve orada kümes hayvanı satmakla ünlenmiş bir satıcı olan beyaz Hâdım Münir'i sormalarını söylemiştir. Onu bulduklarında "Arkadaşının selamı var." demesini tembihler. Böylece satıcı evine yürüyecektir. Onların da satıcıyı takip etmelerini söyler. Buraya gelip eve girdiklerinde, yolculuk esnasında giymekte olduğu kıyafetlerini çıkarmasını, satıcının verdiklerini giymesini emreder. Musullu şekerlemeci Hüseyin ve beraberindeki adam buradan ihtiyacı olan şeyleri alacak ve Kandil Sokağına gideceklerdir. Burada Emîre rapor edilmiş olan ve halk tarafından tanınan yaşlı şekerlemeciye göreceklerdir. Doğru kişi olduğundan emin olduktan sonra yanına oturmasını ve şekerleme konusundaki becerisini anlatmasını ve onun yanında çalışma yolunu araştırmasını ister. Ücret gibi hususlarda uzlaşmacı bir tavır takınmasını tembihler. Böylece işe girmesini, birkaç hafta onun yanında tanınarak çevrede ünlenmesini ister. Bu ortamı sağladıktan sonra da eski şekerlemecinin hemen önünde bir dükkân kiralayıp onun müşterilerini kendisine çekmesini, böylece de eski şekerlemecinin işlerinin kötüyeye gitmesini ister. Dükkân için gerekli tüm para da Hâdım tarafından kendisine temin edilecektir. Böylece eski şekerlemeci kendisine ortaklık teklif edecektir. Bu ortaklığın yaklaşık bir ay kadar sürmesinden sonra, gönderilen bu şekerlemecinin Bağdat'ı ve ailesini özlediğine dair bir şeyler söylemesini ister. Şekerlemeci Hüseyin Bağdat'tan ve orada para kazanmanın kolaylıklarından övgüyle bahsedecektir. Eğer şekerlemeci geride kalacak bir ailesi olduğundan bahsederse de ona kenarda bir miktar dinarının olduğunu ve bu parayı yokluklarında idare edebilmeleri için ona verebileceğinden bahsetmelidir. Bağdat'a gittiklerinde şekerlemeciye kendi evinde ağırlayacağını, dükkânının sermayesine ortak edeceğini söylemesini de ekler. Gittiklerinde eğer bu ortamdan memnun kalırsa orada kalabileceğini, istemezse de Mısır'a geri dönebilmesi için gerekli tüm imkân ve malzemeleri sunabileceğini vaat edecektir. Son olarak da dönüşte Musul'dan geçmesini ister. Böylece yaşlı şekerlemeci Bağdat'a, Emîrin sarayına gelecektir. Emîr bu görev için gerekecek her şeyi Hâdım'dan temin etmesini ve her şeyden önemlisi bu işi gizli tutmasını sıkıca tembihler.²⁶

Musullu şekerlemeci Hüseyin bu vazifeyi kabul etmiştir. Emîrin tembihlediği üzere Şükr ile gider ve üzerine astarı olan bir kıyafet ile kendisine vaat edilen 20 dinar verilir. Onu koruyacak olan Hasan adlı bedevî ile yola çıkar ve camiye ulaşırlar. Buradan da develer üzerinde 27 gece süren bir yolculuktan sonra Mısır'a varırlar. Burada bedevî Hasan ile gizli bir işaret belirleyerek ayrıldıktan sonra cami etrafına gelip emîrin bahsettiği Hâdım'ı bulur. Tembihlendiği üzere ona selam vermesinin ardından aldığı "hoş geldin" cevabı ile onu takip etmiş ve eve gittiklerinde hâdım'dan temiz kıyafetler almıştır. Burada geçirdiği süre tıpkı Emîr Adudüddевle'nin kendisine anlattığı gibi ilerlemiştir. Mısırlı şekerlemeciye onunla Bağdat'a gelmeye ikna ettikten sonra kendisini misafir eden hâdımın evine dönerek orada çıkardığı astarlı elbiseyi geri giymiş ve bırakılan yolculuk parasını teslim almıştır. Şekerlemeci ile beraber, emîrin emrettiği üzere Musul'a ulaşmalarının ardından burada bir deve kiralayarak yola devam etmiş ve Bağdat'a ulaşmışlardır. Şekerlemeci Hüseyin'in evine gelmelerinin ardından saraydan bir görevli yanlarına gelerek iki şekerlemeciye emîrin huzuruna götürmüştür. Huzura girmek için beklerken yaşlı şekerlemeci telaş içindedir. Burada görevli şekerlemecinin üstündeki kıyafetler çıkarılarak emîre götürülmüştür. Şekerlemeci birtakım gizli mektupları da farkında olmadan bu kıyafetin astarında taşıdığını burada anlamıştır. Yolculuğa başladığı ilk esnadaki giysileri de kendisine geri verilmiştir. Olan biteni anlayan yaşlı şekerlemeci korkuyla ağlamaya başlamıştır. Emîr ona şöyle demiştir: "Dostum bana bizim tarafımızdan basılan dirhemleri kabul etmediğini söyledi. Onları kullanması emredilen kişiye ve onun emîrine neden hakaret ettin? Eğer yaşlı olmasaydın, aşağılayarak ve azarlayarak suçluluk duymanı sağlayabilirdik. Evde

²⁵ "Bir şeyi yaymak, döşemek" manalarına gelen ferrâş, Būveyhî saray teşkilâtı görevlilerindendir. Temizlik işleriyle ilgilenmekte olup emîre ve devlet ricâline hizmetle yükümlüdür. Bununla birlikte zaman zaman askerî vazifeler de almaktadır. Bk. Sâbî, *Rûsûm*, 9-10; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 318; Gümüş, *Ruzrâverî*, 63-64, 170-172; Sevgi Kübra Bilgin, *Būveyhîler Devlet Teşkilatı (Saray, Hükümet ve Askerî Teşkilat)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

²⁶ Ebu Şucâ Muhammed b. Hüseyin Ruzrâverî, *Zeylû Tecâribü'l-ümem*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm), 60-64; Gümüş, *Ruzrâverî*, s. 48-52; Mneymneh, *Būveyhîler Devleti Tarihi*, 176; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 257.

seni bekleyen insanlarla birlikte şiddetle uyarılmanı isteyebilirdik. Seni evde bekleyen ailen için affediyorum. Yapacağın yolculuğun ücretinin de ödenmesini emrediyorum. Bu suçu tekrarlama. Geri döndüğünde suçuna rağmen affedilmenden ve nezaketimizden bahset." Ruzrâverî'nin ifadesine göre buradan çıktıklarında yaşlı şekerlemeci çok kötü vaziyetteydi. Görevlendirilen şekerlemeci Hüseyin, bu vazife karşılığında vaat edilen 20 dinarı aldıktan sonra şekerlemeciyi evine götürdü. Yanına bir miktar dinar verilen yaşlı şekerlemeci, böylece ertesi gün Musul'a giden bir kervana katılarak buradan ayrıldı. Tıpkı Emîr Adudüddeve'nin istediği gibi bu hikâye Fâtımî hâkimiyeti altındaki Mısır topraklarında dilden dile yayıldı. Böylece insanlar etraflarında casusların bulunabileceği endişesi ile Emîr Adudüddeve'nin arkasından kötü bir söz etmeye çekinmeye başladılar.²⁷ Yaşanan bu olay, Emîr Adudüddeve'nin devlet itibarını ne denli önemseydiğini ve politik zekâsı ile söylenti gibi yumuşak bir gücü kullanarak ülke dışındaki topraklardaki saygınlığını koruduğunu göstermektedir.

Büveyhîlerde, devrinin diğer devletlerinde de görüldüğü gibi²⁸ posta güvercinleri haberleşmede etkin bir şekilde kullanılmaktaydı. Güvercin ile haberleşmenin sağlanması için burçlar inşa etmişlerdir. Gelen güvercinler burada görevliler tarafından karşılanmakta ve üzerlerindeki haber kâğıdı teslim alınmaktaydı. Bu burçlar aynı zamanda güvercinlerin eğitimi için de kullanılmaktaydı.²⁹

Büveyhîlerde posta güvercini kullanımına dair örneklerden bazıları şöyledir: Deylemli komutanlardan Rûzbihân Vendâzhurşîd'in Emîr Muizzüddeve'ye isyanı, Irak Büveyhîleri için önemli dönüm noktalarından biriydi. Emîr Muizzüddeve, Türklerin yardımıyla güçlükle bastırabildiği isyanın haberini Ahvâz'a posta güvercini ile bildirmişti.³⁰

Emîr Muizzüddeve'nin veziri Saymerî'nin ölüm haberi de bu yolla duyulmuştur. O dönemde Saymerî'nin kâtibi olan Mühellebî, vezirin kendisine karşı pek iyi düşünceler beslemediğini bildiği için onun faaliyetlerinden haberdar olabilmek adına vezirin o esnada Batîha'da bulunan karargâhına gizlice posta güvercinleri göndermekteydi. Güvercinin 339/950 senesinde Bağdat'a getirdiği mektubu bir türlü okuyamayan Mühellebî, kâtib Ebu İshak İbrahim b. Hilâl es-Sâbî'ye: "Şunu okumak için bütün maharetini sarf et." demiştir. Sâbî'nin güçlükle okuyabildiği bu mektup, "Saymerî helâk oldu!" haberi ile Saymerî'nin vefatını Bağdat'a bildirmekteydi.³¹ Aynı akıbet Vezir Mühellebî'nin Umman seferi yolculuğunda ölümünün ardından da yaşanmıştır. Vezirin ölüm haberi Bağdat'a gönderilen güvercinler vasıtasıyla cenazesinden evvel ulaşmıştır.³²

Emîr Muizzüddeve'nin 356/967 yılında vefatının ardından yerine geçen oğlu Bahtiyâr da haberleşmede güvercinleri kullanmaktaydı. Hâcib Sebüktekin, kendisine karşı iyi düşünceler beslemeyen Bahtiyâr'ın sarayında ve hatta sırdaşları arasında daima casuslarını bulundurmuş ve onun her yaptığından haberdar olmuştur. Bu ortam, iktidarının karşısındaki tehlikeyi ortadan kaldırmak isteyen Emîr Bahtiyâr'ın Türk kumandan Sebüktekin'e suikast düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Emîr Bahtiyâr tarafından hazırlanan plana göre emîrin annesi ve kardeşine posta güvercini ile gelen haberde onun öldüğü bildirilecek, onlar da ağıt yakmaya başlayacaklardır. Bu haberi alan Sebüktekin'in taziye gelmesi üzerine de sarayın etrafına gizlenmiş olan 400 kadar Deylemli asker ortaya çıkacak ve onu tutuklayacaklardı. Ancak Sebüktekin bu habere temkinli yaklaşmıştır. Türklerin Bağdat'a gelip Sebüktekin'e planın iç yüzünü anlatmaları neticesinde de durum anlaşılmış ve kendisi tuzaktan kurtulmuştur.³³

²⁷ Gümüş, *Ruzrâverî*, s. 48-52; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 176; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 257.

²⁸ Abbâsî halifelerinin de haberleşmede güvercin kullanımına önem vermekte oldukları ve hatta birbirleriyle rekabet ettikleri bilinmektedir. Güvercinlerin şecereleri tutulur, gidiş geliş seferleri kayıt altına alınır. Bu dönemde bir haberci güvercinin değerinin yaklaşık 700 dinar olduğu bilinmektedir. Bu miktar 1000 dinara kadar çıkabilmektedir. Bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-insâ*, 390-391; Harekât, "Berîd", 500.

²⁹ Abdülaziz ed-Dürî, *Târîhu'l-İrâk*, 168; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-insâ*, 389; Harekât, "Berîd", 500; Eray Karaketir, "Kuştan Al Haberi: Yazışmadan Yarışa Posta Güvercinleri Üzerine Bir İnceleme", *Anasay* 23 (2023), 291-329; Süleyman Özbek, "Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri", *Gazi Türkiyat* 23 (2018), 19-44; Yıldırım, "Abbâsîlerde Bilgi Toplama ve Haberleşme", 249-264.

³⁰ *Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâ'ik fî ahbârî'l-hakâ'ik*, nşr. Ömer es-Saîdî (Dimaşk 1972), 4(2)/483. Rûzbihân Vendâzhurşîd'in isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mîrhând, *Târîh-i Ravzatû's-Safâ*, 2987-2988; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 558-560; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, 8/446-447; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 261; İsmet Burak Batır, "Büveyhîler Döneminde Türkler ve Deylemliler Arasında Ortaya Çıkan Çatışma: Rûzbihân ed-Deylemî Örneği", *Türkiyat Mecmuası* 32/2 (2022), 539-556.

³¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 520; *Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâ'ik fî ahbârî'l-hakâ'ik*, 484; Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, 387; Sevgi Kübra Bilgin, "Büveyhoğulları Vezirlerinden Mühellebî: Hayatı ve Faaliyetleri", *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 508.

³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ: İrsâdü'l-erîb*, nşr. Rufâî Ahmed Ferîd (Mısır: Matbaatu Daru'l-Memun, 1355-1357/1936-1938), 9/128, 130; Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, 416-418; Bilgin, "Mühellebî", 527.

³³ Emîr Muizzüddeve, ölümünden evvel oğlu Bahtiyâr'a vasiyet mahiyetinde pek çok nasihatte bulunmuştur. Bu nasihatlerden biri onun Hâcib Sebüktekin'in tecrübelerinden istifade etmesiydi. Ancak Bahtiyâr, babasının ölümünden sonra tahta oturmasının ardından bu nasihatlerin aksine hareket etmiştir. Zamanla Emîr ve Sebüktekin'in münasebetleri kesilme noktasına kadar gelmiştir. Türkler bu ortamda Hâcib Sebüktekin etrafında toplanmıştır. Bu durum ordu ve yönetimde ikilik meydana getirmiştir. Bahsedilen suikast hadisesi, Emîrin iktidarının karşısındaki bu tehlikeyi ortadan kaldırmayı amaçlaması neticesinde meydana

Mutfak görevlisi iken rüşvet yoluyla vezâret görevine getirilen İbn Bakiyye, Bahtiyâr'ın etrafında daima casuslar bulundurmuş ve ona karşı tedbirli davranmıştır. 367/977 senesinde Emîr Bahtiyâr'ın veziri İbn Bakiyye'yi tevkif etmesinin ardından onun nüfuz sahibi olan yakınlarının da derhal yakalanması için Bağdat'a güvercinler vasıtasıyla mektuplar göndermiştir. Ancak güvercinlerden birinin diğerlerinden önce varması işleri karıştırmıştır. Güvercini karşılayan burç görevlisi, bu güvercini, hizmet etmeyi âdet edindikleri İbn Bakiyye'nin yakınlarına götürmüştür. Kendileri için meydana gelen tehlikeyi anlayan bu kimseler birbirlerini uyarmışlardır. Böylece kaçıp saklanabilenler kendini kurtarmıştır.³⁴

Sonuç

İran ve Irak coğrafyasında hüküm sürmüş olan Būveyhîler, haberleşme konusundaki devlet teşkilâtını Abbâsî geleneklerinden alarak kendilerine uyarlamış ve kullanmışlardır. Yapılan çalışmada ana kaynakların aktardığı münferit olaylardan ve Nizamülmülk'ün eserinde olduğu gibi didaktik anlatılardan yola çıkılmış ve bu teşkilâtın Būveyhîlerdeki sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Buna göre Dîvânü'l-berîd, üç ayrı merkezden müteşkil bir devlet olan Būveyhîlerde merkezler arası haberleşmenin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi açısından hayli önem arz eden bir kurumdur. Haber akışının hızlandırılması için halk arasında düzenlenen spor müsabakalarıyla en hızlı kimseleri seçmeleri, Būveyhî emîrlерinin akılcı yönünü ortaya koymaktadır. Böylelikle devlet burada görevlendirilecek kişilerin tespiti ve yetiştirilmeleriyle ilgilenmemiş doğrudan başarılı kimseler seçilmiştir. Buna benzer bir durum Dîvânü'l-berîdin diğer faaliyet kolu olan istihbarat alanında da görülmektedir. Halkın arasından sûfî, derviş, muallim gibi kimseler ücret karşılığında devlet adına casusluk faaliyetleri yürütmektedir.

Dîvânü'l-berîdin bir diğer önemli özelliği de emîrlere devlet görevlilerinin hareketleri ve halkın vaziyeti hakkında bilgi temin edebilmesidir. Özellikle Adudüddavle döneminde yaşanan hacdan dönen kişinin parasının emanet bıraktığı kadı tarafından verilmemesi ve Nehrevan Köprüsü yakınındaki bend inşasında görevliyi denetleme hadisesi, berîd divanının içte yürüttüğü çeşitli işleri ortaya koymakla birlikte emîrin halkın haklarını gözettiğini ve devlette görevli kimseleri yakından izlediğini göstermektedir. Bu durum devlet görevlilerinin denetlendiklerinin bilincinde olarak temkinli davranmalarını sağlamaktadır. Yine Adudüddavle döneminde yaşanan Mısırlı şekerlemeci hadisesi de istihbarat faaliyetlerinin “yumuşak güç” olarak yabancı devletlerin halkları üzerinde nasıl etkin olarak kullanılabileceğini göstermesi münasebetiyle önemlidir.

Sonuç itibarıyla yaklaşık 122 yıl hüküm sürmüş olan Būveyhîler, istihbarat ve haberleşme faaliyetlerinin önemini farkındaydılar. Kendilerinden önce gelen ve çağdaşı olan devletlerdeki teşkilâtlanmayı örnek alarak faydacı bir anlayışla kendi örgütlenmelerini meydana getirmişlerdir. Būveyhîlerde Dîvânü'l-berîd, etkin bir şekilde çalışarak haberlerin hızlı biçimde emîrlere ulaşmasını temin etmiştir. Casuslar emîrlere haberler getirmiş, halkın arasına karışarak hükümdar ile tebaası arasındaki köprüyü kurmuş, içte ve dıştaki tehditleri önceden bildirerek önleyici tedbirlerin alınması ve politikada karşı hamlelerin geliştirilmesinde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Yolların bakımını üstlenerek dolaylı yoldan da olsa ticareti canlandırmış, paraya tamahkâr bir yapıda olan Būveyhî emîrlерine gelir getirmesine de katkı sağlamıştır.

gelmiştir. Ayrıca bk. el-Kalkaşendî, *Me'âsirü'l-inâfe fî Me'âlimi'l-hilâfe - Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 468; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, 2994; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 623-624; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, 288; İmam Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ - Halîfeler Tarihi*, çev. Abdullah Gündüz (İstanbul: Asalet Yayınları, 2018), 483; Ahmet Ağırakça, “Būveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I – Sebüktekin”, *Belleten* 53/207-208 (1989), 630-631; Mneymneh, *Būveyhîler Devleti Tarihi*, 111-112; J. John Donohue, *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334H./945 to 403H./1012*, ed. Wadad Kadi - Rotraud Wielandt (Leiden: Brill, 2003), 269.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 226; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 631-633, 738, 756-757; Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 256-257.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet. "Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I – Sebüktekin". *Belleten* 53/207- 208 (1989), 607-635.
- Arifoğlu, Yunus. "Abbâsîler Döneminde Yol ve Berîd (11. Yüzyıla Kadar)". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 15-25. <https://doi.org/10.37999/udekad.651133>
- Ateş, Ahmet. "Deylem", *İslâm Ansiklopedisi*. 3/567-568. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Aykaç, Mehmet. *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Aylar, Mustafa. "X. Yüzyılda Rey Şehrinde Siyasi Durum". *USAD* 13 (2020), 1-26.
- Baker, Christine D. "The Lost Origins of the Daylamites The Construction of a New Ethnic Legacy for the Buyids". *The Routledge Handbook of Identity and the Environment in the Classical and Early Medieval Worlds*. ed. Rebecca Futo Kennedy and Molly Jones-Lewis. London: Routledge, 2016.
- Bakır, Abdulhalik. "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat (Haber Alma ve Casusluk)". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2003), 5-24.
- Bakır, Abdulhalik. "Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003), 7-34.
- Batır, İsmet Burak. "Büveyhîler Döneminde Türkler ve Deylemliler Arasında Ortaya Çıkan Çatışma: Rûzbihân ed-Deylemî Örneği". *Türkiyat Mecmuası* 32/2 (2022), 539-556. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1126090>
- Bilgin, Sevgi Kübra. "Büveyhoğulları Vezirlerinden Mühellebî: Hayatı ve Faaliyetleri". *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 506-532.
- Bilgin, Sevgi Kübra. *Büveyhîler Devlet Teşkilatı (Saray, Hükümet ve Askerî Teşkilat)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Bosworth, Clifford Edmund. "Military Organisation Under The Buyids of Persia And Iraq". *Oriens* 18/19 (1965/1966), 143-167.
- Bundârî. *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra – Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Canard, Marius. "Djasus". *The Encyclopaedia of Islam*. 2/486-488. Leiden: Brill, 1965.
- Donohue, J. John. *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334H./945 to 403H./1012*. ed. Wadad Kadi - Rotraud Wielandt. Leiden: Brill, 2003.
- Durdu, Arslan. "Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği", *Suitder* 62 (2024), 401-416.
- Dûrî, Abdülaziz. *Târîhu'l-İrâk el-iktisâdî fi'l-karnî'r-râbî'i'l-hicrî*. Beyrut: Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1420/1999.
- Dündar, Abdülhamit – Bakır, Abdulhalik. "Büveyhî Hânedânî'nın Menkıbevî Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı". *History Studies* 11/1 (2019), 10-44.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî. *Kitâbü'l-İmtâ ve'l-mu'ânese*. nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn. Birleşik Krallık: Müesses-e Hindavî, 2019.
- Ebû Reyhan el-Birûnî. *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim. 14 Cilt. Kahire: Matbaatü Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1340/1922.
- el-Kalkaşendî. *Me'âsirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe - Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Erkoç, Murat. "Büveyhîler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hakim Olma Süreci". *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 214-231.
- Gençtürk, Cihan. *Büveyhîler'in İran Hâkimiyeti*. Ankara: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Göksu, Erkan. "Nizâmülmülk'ün Savaş, Ordu ve Askerî Teşkilata Dair Düşünceleri". *Türk Komutanlar - Mete'den Atatürk'e Tarihe Yön Verenler*. ed. A. Sefa Özkaya. 84-119. İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.
- Gümüş, Tayfun. *er-Ruzrâverî'nin "Zeylû Tecâribü'l-ümem" Adlı Eserinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi (29-207. Sayfalar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güner, Ahmet. *Büveyhîler'den Adudu'd-devle ve Dönemi (338-372/949-983)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Güner, Ahmet. *Büveyhîlerin Şif-Sünnî Siyâseti*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. *Târîh-i Güzide*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Harekât, İbrahim. "Berîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hasan, İbrahim Hasan. *en-Nüzûmu'l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdetü'l-Mısriyye, ts.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi III*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 1985.

- Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik. *Tekmiletü Târihi't-Taberî (Taberî-Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, 11 Cilt İçinde)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1987.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib. çev. Abdullah Duman - Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018.
- İbn Hallikân. *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâ'i ebnâ'iz-zamân*. nşr. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1318/1900.
- İbn Havkal. *Sûrat el-Arz - 10. Asırda İslâm Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İbn İsfendiyar. *Târîh-i Taberistân*. nşr. Abbas İkbâl. 2 Cilt. Tahran: Kitâbhâne-yi Hâver, 1386/2007.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye - Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem*. çev. Kıvameddin Burslan. haz. Mehmet Şeker vd. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. nşr. Muhammed Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi - el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*. çev. Beşir Eryarsoy- Yunus Apaydın - Abdullah Köşe - Ahmet Ağrakça - Abdülkerim Özaydın. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- İbnü'l-Verdî. *Târîhu İbnü'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbrahim Selman el-Kurevî. *el-Būveyhîyyûn ve'l-hilâfetü'l-Abbâsiyye*. Mısır: 1429/2008.
- İmam Ebû Yusuf. *Kitâbu'l-Harâc*. çev. Ali Özek. İstanbul: Özek Yayınları, 1973.
- İmam Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-Hulefâ - Halifeler Tarihi*. çev. Abdullah Gündüz. İstanbul: Asalet Yayınları, 2018.
- İstahri. *Ülkelerin Yolları (Değerlendirme-Metin)*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015.
- Kabir, Mafizullah. *The Buwayhid Dynasty of Baghdad from the Accession of Izz al-Dawla to its Extinction A.H. 356 - 447 A.D. 967 1055*. London: University of London, PhD Thesis, 1953.
- Kallek, Cengiz. "Casus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaketir, Eray. "Kuştan Al Haberi: Yazışmadan Yarışa Posta Güvercinleri Üzerine Bir İnceleme". *Anasay* 23 (2023), 291-329. <https://doi.org/10.33404/anasay.1217983>
- Kettânî, Abdülhay. *et-Terâtîbu'l-idâriyye - Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar I*. çev. Ahmet Özel. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâ'ik fî ahhâri'l-hakâ'ik*. nşr. Ömer es-Saîdî. 4/2 Cilt. Dımaşk: 1392/1972.
- Köprülü, Mehmet Fuad. "Berîd". *İslâm Ansiklopedisi*. 2/541-549. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Kudâme İbn Cafer. *Kitabu'l-Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2025.
- Merçil, Erdoğan. "Peyk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Minorsky, Vladimir. "Daylam". *The Encyclopaedia of Islam*. 2/189-194. Leiden: Brill, 1991.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. *Târîh-i ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*. nşr. Cemşid Kiyânfer. 4 Cilt. Tahran: İntişârat-ı Esâtir, 1380/1960.
- Mneymneh, Hassan. *Būveyhîler Devleti Tarihi*. çev. Tarık Akarsu. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsîm)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Nizâmü'l-mülk. *Siyâset-nâme*. çev. Mehmet Altay Köymen. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. nşr. Ali M. el-Bicâvî - Hüseyin Nassar. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395-1405/1975-1985.
- Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah. *Mesâlikü'l-ebşâr - Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Özbek, Süleyman. "Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri". *Gazi Türkiyat* 23 (2018), 19-44.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Rey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ruzrâverî, Ebu Şucâ Muhammed b. Hüseyin. *Zeylû Tecâribü'l-ümem - The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate*. ed., trans. and elucidated Henry Frederick Amedroz - David Samuel Margoliouth. London: Oxford Press, 1921.

- Ruzrâverî, Ebu Şucâ Muhammed b. Hüseyin. *Zeylû Tecâribü'l-ümem*. Kahire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm.
- Sâbî, Ebû İshâk İbrahim b. Hilâl b. İbrahim b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî. *Kitâbu'l-Münteza mine'l- cüz'i'l-evvel mine'l-Kitâbi'l-ma'rûf bi't-tâcî fî ahhârî'd-Devleti'd-Deylemiyye, (Ahhârü E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cilân içinde)*. nşr. Wilferd Madelung. Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 1407/1987.
- Sâbî, Hilâl Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî. *el-Vüzerâ ev Tuhfetü'l-ümerâ fî târîhi'l-vüzerâ*. thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac. Kahire, 1378/1958.
- Sâbî, Hilâl Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî. *Rüsûmu dâri'l-hilâfe*. nşr. Mîhâil Avvâd. Beyrut: Dâru'r-Raid el-Arabiyye, 1406/1986.
- Seccâdî, Sâdık. "Âl-i Bûveyh". *Dâiretü'l-Meârif Büzürgi İslâmî*. 1/629. Tahran, 1367/1948.
- Silverstein, Adam J. *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Sourdel, Dominique. "Barid". *The Encyclopaedia of Islam*. 1/1045-1046. Leiden: Brill, 1960.
- Söylemez, Mahfuz. "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular". *İslamiyat* 4/1 (2001), 139-147.
- Şebânkârî, Muhammed b. Ali b. Muhammed-i. *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Târîhi)*. çev. Fahri Unan. Ankara: TTK Yayınları, 2021.
- Tenûhî, Ebü Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed. *el-Ferec ba'de's-şidde*. nşr. Abbûd eş-Şâlecî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1395/1975.
- Tenûhî, Ebü Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed. *Nişvâru'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkere*. nşr. Abbûd eş-Şâlecî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1395-1393/1971-1973.
- Uç, Muhammed. *Büveyhî Hanedanlığı Döneminde Şîrâz Şehri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ünal, Gülistan. "Büveyhîler Hilafeti Abbâsîlerden Neden Almadılar?". *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2018), 405-416.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb*. nşr. Rufâî Ahmed Ferîd. 9 Cilt. Mısır: Matbaatu Daru'l-Memun, 1355-1357/1936-1938.
- Yazıcı, Nesimi. "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 377-386.
- Yazıcı, Tahsin. "Deylem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Taner. "Abbâsîlerde Bilgi Toplama ve Haberleşme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27/1 (2017), 249-264.
- Yılmaz, Esra. "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme". *Şarkiyat* 9/2 (2017), 672-683.
- Yılmaz, Metin. "Emevî ve Abbâsî Dönemi İç İstihbaratı". *İstem* 16 (2008), 175-193.
- Zeydan, Corci. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. çev. Necdet Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.